

Dr. sc. Emil Heršak

Dr. sc. Đuro Njavro

SVEUČILIŠTE, AUTONOMIJA I AKADEMSKA KORUPCIJA

Dana 19. rujna 2008. krenula je policijska akcija koja je izazvala velik interes u hrvatskoj javnosti, ali koja je zacijelo dovela i do osjećaja tjeskobe, zbunjenosti, a možda i zgražanja u hrvatskom sveučilišnom i znanstvenom svijetu. Ured za suzbijanje korupcije i organiziranog kriminala, poznat pod zgodnim akronimom USKOK, intervenirao je na dva zagrebačka fakulteta te podnio istražne prijave protiv 69 hrvatskih građana, i to zbog „postojanja osnovane sumnje da su počinili više kaznenih djela udruživanja za počinjenje kaznenih djela, primanja i davanja mita, zlouporabe položaja i ovlasti i protuzakonitog posredovanja.“ Dvadeset i dvije prijave odnosile su se na kontekst Ekonomskog fakulteta u Zagrebu i 47 na sredinu Fakulteta prometnih znanosti. Od ukupnoga broja, 29 osoba bilo je privedeno u Istražni centar Županijskog suda u Zagrebu i za 27 njih određena je mjera pritvora. Akcija je provedena pod imenom „Index“, što nije bilo originalno, kako ćemo vidjeti na kraju ovog teksta. Ali to nije važno. Važno je bilo aktualiziranje pravnog i filozofskog problema o odnosu između akademske korupcije, kao zla, i načela sveučilišne autonomije kao civilizacijski stečenog dobra. Naime, iako nitko od komentatora akcije „Index“ nije osporio potrebu kažnjavanja prakse davanja i primanja mita za ispite, kupnju diploma i sl., prizor policijskih djelatnika kako ulaze u fakultetske prostorije, vrše pretrase, odnose računalna i vode profesore u pritvor, mogao je izgledati kao napad na autonomiju sveučilišta. Dakako, policija nije krenula u akciju bez suglasnosti rektora Sveučilišta u Zagrebu – što znači da se načelo autonomije ipak poštovalo – no ostaje mučno pitanje: kako je interna etika na sveučilištu mogla zakazati, odnosno zašto je tako uzvišena ustanova poput zagrebačkoga Sveučilišta morala napokon doživjeti takvo veliko poniženje (kako zbog same mogućnosti korupcije tako i zbog borbe protiv nje).

Sudska će istraga utvrditi razmjere krivnje i odgovornosti pojedinaca. Zasad postoji tek osumnjičenost (i u pravnoj državi ljudi su nevini dok im se ne dokaže krivnja). No da bismo razmišljanja o nastaloj situaciji postavili u širi okvir, u nastavku ćemo se osvrnuti na povijesni razvitak i značenje sveučilišne autonomije, te iznijeti i neke podatke o pojavnim oblicima akademske korupcije u današnjem svijetu.

POVIJESNI KORIJENI SVEUČILIŠNE AUTONOMIJE

Platonova akademija

Obično se kaže da je *sveti maslinik* izvan zidina Atene, nazvan prema heroju Akademu, u kojem je Platon 387. g. pr. Kr. smjestio svoju školu odnosno *akademiju*, bio prototip utočišta posvećenog višem učenju, i u tom pogledu prauzor današnjih autonomnih sveučilišta. No ta škola, izrasla iz pretkršćanskih tradicija, nestala je 529. g. n. e. za vladavine cara Justinijana (vl. 527–565). Prema informacijama Agatija iz Mirine (536–582), sedmorica njezinih posljednjih članova tada su se sklonila kod sasanidskog cara Hosroja I. Anuširvana (vl. 531–579). Nije poznato je li Justinijan izrijekom zabranio rad akademije ili samo otežao položaj nekršćanskih filozofa, što je dovelo do njihova odlaska u Perziju.¹ Prijašnji rimski carevi, kako znamo baš iz Justinijanove kodifikacije rimskoga prava, poštovali su izuzetost učenjaka i učitelja, i također ih oslobađali od poreza i građanskih ili javnih dužnosti.² Prijašnja grčka tradicija, kao i svijest o praktičnoj korisnosti visokoobrazovanih ljudi za rimsku državu, zacijelo su utjecale na te povlasti. Uostalom, u Carigradu je već postojala i viša „državna“ škola, koju je još 425. osnovao Teodozije II. (vl. 408–450), pod imenom *Pandidakterion*. Zanimljivo je primijetiti da hrvatska riječ „sveučilište“ svojim značenjem potpuno odgovara tom grčkom predlošku.³ Osnovna zadaća carigradske škole bila je obrazovanje državnih činovnika. Međutim, bez obzira na važnost *Pandidakteriona* u općoj povijesti učenosti, geneza novovjekovnih sveučilišta ipak je išla drugim putem. Bitni međustadij na tom putu obično se traži u islamskom svijetu, koji je svojedobno obuhvatio i Sasanidsko

1 Vidi: Victoria Erhart, „The Context and Contents of Priscianus of Lydia's *Solutionum ad Chosroem*“, Twentieth World Congress of Philosophy, Boston, 10-15.04.1998., Medieval Philosophy, <http://www.bu.edu/wcp/Papers/Medi/MediErha.htm>.

2 Arthur O. Norton. *Readings in the History of Education. Mediaeval Universities*. Cambridge: Harvard University, 1909. [www.gutenberg.net].

3 Alemko Gluhak, *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec, 1993, str. 598.

carstvo i rimski Levant te tamo preuzeo naslijeđe (kasne) platonске akademije. Ugledna islamska sveučilišta nastala su 859. u Fezu (Kairuan, *فيس*) i 957. u starom Kairu (u džamiji Al-Azhar, *الازهر*). Potonji je prvi uveo običaj izdavanja diploma polaznicima, što će se u Europi dogoditi tek dva stoljeća poslije (prvo na bolonjskom Sveučilištu). U svakom slučaju nema dvojbe da su islamska središta u Sjevernoj Africi, Španjolskoj, na Siciliji i Bliskom istoku imala bitnu ulogu u stvaranju preduvjeta za prva europska sveučilišta, pa ako bi se nešto moglo iz toga zaključiti u pogledu sveučilišne autonomije, onda bi se to odnosilo na paradoks da je Europa morala *ponovno naučiti* od Arapa ili Saracena to što je sama odbacila kada su carevi (Justinijan ili koji drugi) ukinuli odnosno otežali rad slobodne akademije.

Korijeni današnjice – srednji vijek

Poslije stoljeća nemira (zbog seoba naroda i upada Saracena, Mađara i Normana), Europa se postupno stabilizirala u okviru visokoga srednjeg vijeka i sve je više rasla potražnja za vrsnim pravnicima, liječnicima, teolozima i drugim učenim profilima, koju postojeće samostanske, katedralne ili druge škole nisu mogle zadovoljiti. U takvom obzoru, tijekom 11. i 12. stoljeća, gotovo su spontano nastale klice prvih europskih sveučilišta, ili, uvjetno rečeno, „predsveučilišta“. Tipično se među najstarijima spominju Bologna (1088), Pariz (1160) i Oxford (1167), koji su u daljnjem razvitku predstavljali i dva ili tri modela financiranja i organizacije nastave. U Bologni su sami studenti plaćali profesore i zato su dugo vremena vodili i glavnu riječ. Dakle, može se reći da je Bolognu potaknulo tržište – tj. studentska potražnja za predavačima. Bologna je nastala najviše zbog studija prava.⁴ Situacija je bila drukčija u Parizu. Tu su profesori imali neovisniji položaj, a plaće su primali iz crkvenih izvora (razumljivo, teologija i logika dominirale su u Parizu). I Oxford je izrastao iz crkvenih okvira (iz prijašnjih samostanskih škola), no u njegovoj povijesti važnu su ulogu imali engleski kraljevi i država. Zapravo smatra se da je Oxford i nastao, nakon što je kralj Henrik II. (1133–1189) pozvao engleske studente da se vrate sa studija na pariškom Sveučilištu.⁵ Kraljevi su dali podršku oxfordskom Sveučilištu, a od drugoga dijela 13. stoljeća i privatni pokrovitelji počeli su osnivati koledže u Oxfordu.

Ustanova sveučilišta jamačno je jedna od najvažnijih tekovina srednjovjekovlja i upravo je *osebujna društvena struktura*

srednjovjekovne Zapadne Europe iznjedrila načelo sveučilišne autonomije. Naime, znamo da je srednjovjekovni svijet živio kao mozaik različitih stečenih povlasti i sloboda (autonomija) i različitih odnosa između Crkve, kraljeva i gradova. U tom je sklopu bitan korak bio učinjen u Parizu. Kao i drugdje, u Parizu su studenti i profesori tvorili heterogeno mnoštvo iz raznih zemalja, koje je živjelo *odvojeno od grada*, i to u pariškom slučaju u znamenitoj Latinskoj četvrti na lijevoj obali Sene (tako nazvanoj, jer je latinski bio opći jezik studenata i profesora). I da bi se toj heterogenosti dao jedinstven i prepoznatljiv okvir, Peter Abelard (1079–1142) i drugi inovatori zagledali su se u primjer tadašnjih cehova, te preuredili sveučilište u stalnu bratovštinu predavača (*universitas magistrorum*) s vlastitim pravilima.⁶

Bratovštine su tvorile unutarnju strukturu sveučilišta dok se samo sveučilište kao ustanova označavalo pojmom *studium generale*, što je trebalo označavati širinu studija kao i otvorenost prema profesorima i studentima od svuda (za razliku od pojma *studium particulare*, koji se mogao odnositi na bilo koju manju školu u nekom mjestu).⁷ Međutim, prvi zakon neke više vlasti koji je potkrijepio takvo značenje sveučilišta, ili točnije položaj njegovih pripadnika, bila je glasovita *Habita*, koju je 1158. izdao svetorimski car Fridrik I. Barbarossa (1122–1190). Ta je povelja zaštitila sve koji putuju zbog učenja (*qui causa studiorum peregrinantur*) i zajamčila im sigurnost u mjestu studija (*ut ad loca, in quibus litterarum exercentur studia... habitent in eis securi*), kao i slobodu od kazni za djela počinjenih u njihovim prijašnjim pokrajinama (*ut nullus de cetero tam audax inveniat, qui aliquam scholaribus iniuriam inferre presumat, nec ob alterius eiusdem provincie debitum... aliquod dampnum eis inferat*).⁸ Iako je *Habita* imala opći smisao, tj. nije se odnosila na neko pojedino sveučilište – vjerojatno je nastala pod utjecajem pravника iz Bologne, i zato se katkad kaže da predstavlja prvo formalno priznanje bolonjskoga sveučilišta. Osim toga, bolonjski su pravnici možda zatražili imunitet i povlasti za učenjake, upravo pod utjecajem svojih spoznaja iz proučavanja rimskoga prava.⁹

Pariško je Sveučilište 1200. godine prvi put steklo privilegije od francuskoga kralja, tada Filipa II. Augusta (1165–1223), i to kao posljedicu obične svađe u krčmi. Sve je počelo kada

4 Irnerije (1050 – u. poslije 1125), glasoviti pravnik i prvi komentator Justinijanovog zakonika, koji je bio rođen u Bologni, osnovao je svoju pravnu školu u tom gradu ili 1084. ili 1088. Potonja godina obično se uzima kao datum početka rada Sveučilišta u Bologni.

5 Dogodilo se to za vrijeme sukoba između Henrika i canterburyjskog nadbiskupa Thomasa Becketta (1118–1170), koji je tada živio u prognanstvu u Francuskoj, pod zaštitom francuskoga kralja Luja VII. (r. 1120, vl. 1137–1180).

6 Srednjovjekovno sveučilište često se opisuje kao bratovština/ceh profesora i studenata, *universitas magistrorum et scholarium*, premda se pariško Sveučilište u početku organiziralo kao bratovština predavača odnosno profesora, *universitas magistrorum*, u opreču prema razularenom mnoštvu studenata. Bologna se, naprotiv, afirmirala kao bratovština studenata, *universitas scholarium*. Postojala je daljnja tendencija da se studentske bratovštine dijele po „nacijama“ (usp. Robert S. Rait, *Life in the Medieval University*. Cambridge: Cambridge University Press, 1918. str. 15–16). S druge strane, bratovštine profesora dijelile su se po „fakultetima“, prema predmetima koje su predavali. Nazivi i broj tih akademskih „nacija“ ili „fakulteta“ varirali su prema sveučilištima.

7 Vidi Norton, *op. cit.*

8 Za latinski tekst vidi: <http://faculty.cua.edu/pennington/Catania%20Corso%20Dec%202004/Irnerio/Habita.htm>.

9 Norton, *op. cit.*

je jedan ugledni njemački učenjak¹⁰ poslao svoga slugu u krčmu po vino. Sluga je bio pretučen i vrč s vinom se razbio. Njemački studenti su reagirali i gotovo na smrt prebili krčmara; odmah je pariški nadzornik, s naoružanim građanima, upao u njemački smještaj i u sukobu koji je slijedio život su izgubili i učenjak i nekoliko njegovih sunarodnjaka. Zbog tog su se slučaja profesori sveučilišta obratili kralju koji je izdao zakon „za zaštitu pariških studenata“, u kojem je odredio da će ubuduće studenti odgovarati isključivo crkvenom sudu, te da ih gradske vlasti ne smiju uhititi, osim u svrhu predaje crkvenim vlastima (*privilegium canonis* potvrdio je klerički status studenata, a *privilegium fori* zajamčio je njihovu podložnost crkvenim umjesto svjetovnim sudovima).¹¹

Potkraj istog desetljeća dogodio se jedan drugi važan incident u krčmi – i to u Oxfordu. Kako je zabilježio ljetopisac Roger iz Wendovera (u. 1236), u Oxfordu su 1209. dvojica studenata bila osuđena za ubojstvo neke žene u krčmi (možda iz nehata). Gradske su vlasti odmah reagirale protiv „kleričke raskalašenosti“ i – uz pristanak kralja Ivana Bez Zemlje (1167–1216), koji je u to vrijeme bio u sukobu s Papom – objesile osuđene krivce. U protestu, sveučilište se privremeno zatvorilo. Papinski legat izopćio je odgovorne građane Oxforda te prisilio grad na plaćanje odštete za smrt studenata. Međutim, dio oxfordskih studenata već je pronašao novo mjesto za studij u Cambridgeu. To je bio početak Sveučilišta u Cambridgeu.

Dvadesetak godine poslije, zamalo je uslijedio sličan odlazak iz Pariza. Na pokladni utorak 1229., zbog „dobrog vina“ i krčmarskog računa izbila je još jedna povijesna tučnjava između pijanih studenata i građana. Poučene iskustvom iz Oxforda crkvene sudske vlasti (nadležne za studente) htjele su smiriti situaciju. No kraljica Blanka Kastiljska (1188–1252) zahtijevala je kažnjavanje krivaca.¹² Profesori su dozvolili intervenciju redarstvenika, ali kada je u toj akciji stradalo nekoliko studenata, navodno nevinih – odlučili su obustaviti predavanja. Nekoliko godina u Parizu nije bilo lekcija, a za to vrijeme studenti su ili pošli na druga sveučilišta ili se vratili kući. Dodajmo da je 1229. engleski kralj Henrik III. (1207–1270) izrazio svoju podršku pariškim profesorima i studentima te ih pozvao da se presele u Englesku. To potvrđuje činjenicu da su sveučilišta, bez obzira

na sukobe s lokalnim ljudima, već postala ne samo ustanove za obrazovanje vrsnih (i potrebnih) stručnjaka, nego i *čimbenici razvoja* u gradovima i zemljama u kojima su se nalazila. Vladari su to dobro znali. Zato su prijetnje o preseljenju (*migratio*) ili o obustavi predavanja (*cessatio*) postale važno oruđe u borbi za sveučilišnu autonomiju.¹³

Vjerojatno iz državnih interesa, godine 1208. (ili možda 1212.) otac Blanke Kastiljske, kastiljski kralj Alfons VIII. (1155–1214) i biskup Palencije, Tello Téllez de Meneses (u. 1246), utemeljili su u Palenciji prvo španjolsko sveučilište.¹⁴ Međutim, prvo nedvojbeno *državno* sveučilište nastalo je na prostoru Sicilijanskog Kraljevstva, u Napulju. Osnovao ga je 1224. unuk Barbarosse, svetorimski car i sicilijanski kralj Fridrik II. (1194–1250), koji bijaše poznat kao učen čovjek i pokrovitelj znanosti i umjetnosti. Fridrikovo Sveučilište razlikovalo se od drugih ranih europskih sveučilišta, uređenih prema samoupravnom/cehovskom načelu. Osim toga Fridrik je zabranio svojim podanicima da studiraju drugdje i zadržavao je za sebe pravo dodjeljivanja diploma. Takvu politiku treba shvatiti i u svjetlu tadašnjih sukoba između papinske i carske vlasti (gvelfa i gibelina itd.) jer je car htio spriječiti utjecaj slobodnih sveučilišta na sjeveru, koja su se razvijala pod utjecajem ili zaštitom Pape. Samostalnost sveučilišta, pod zaštitom Crkve, polazila je *možda* iz rimskoga prava (na poticaju bolonjskih pravnika), no praktički je polazila iz načela autonomije crkvenih ustanova od vlasti svjetovnih vladara, za koju se Crkva dugo vremena borila tijekom srednjega vijeka.

To se pokazalo također 1231. godine kad je papa Grgur IX. (1227–1247) izdao bulu *Parens Scientiarum* („Majka znanosti“) za pariško Sveučilište, i potvrdio mu ovlasti da donosi i provodi vlastite statute. Ali zašto je papa to učinio? Iz kojih motiva? Prvo, vjerojatno je htio parirati primjeru državnog (nepapinskoga) Sveučilišta Fridrika II. (Grgur se inače često sukobljavao s Fridrikom – koga će 1245. prozvati čak i Antikristom). Drugo, trebalo je prekinuti štrajk predavača u Parizu, koji je trajao sve od 1229. i prijetio da se u Parizu dogodi nešto kao u Oxfordu, tj. da se sveučilište preseli ili rascijepi. Treće, budući da je Grgur bio bivši student pariškoga Sveučilišta, može se pretpostaviti da se i osobno zanimao za njegov uspjeh. No bula *Parens Scientiarum* nije bila važna samo za Pariz. Bila je to *prva formalna potvrda autonomije sveučilišta uopće*. Godine 1233., dvije godine nakon izdavanja *Parens Scientiarum*, Grgur IX. potvrdio je i Sveučilište u Cambridgeu i dao mu pravnu zaštitu u obliku zakona o neizručivanju iz oblasti sveučilišta – *ius non trahi extra* (za Pariz će se to pravo potvrditi tek 1340/41). Osim toga, iste je godine izdao bulu po kojoj je svatko tko je bio prihvaćen kao nastavnik na (papinskom) Sveučilištu u Toulousu (osn. 1229) imao pravo predavati svuda, bez potrebe polaganja

10 Oznaka „njemački“ odnosila su se na njemačku akademsku naciju, odnosno u pravilu na ljude iz Svetog Rimskog Carstva Njemačkog Naroda (lat. *Sacrum Romanum Imperium Nationis Germanicæ*), ne na etničke Nijemce u današnjem smislu. Spomenuti njemački učenjak bio je zapravo izabrani kandidat za biskupa grada Liègea, u Valoniji, koji se tada nalazio u Svetom Rimskom Carstvu (usp. Norton, *op. cit.*).

11 Opis ovih događaja dao je Roger iz Hovedena (u. 1201). Vidi i Norton, *op. cit.* i Spencer E. Young, „Consilio hominum nostrorum: A Comparative Study of Royal Responses to Crisis at the University of Paris“, 1200–1231, str. 3, u: Mordechai Feingold, *History of Universities*, sv. XXII/1, Oxford: Oxford University Press, 2007.

12 Blanka Kastiljska bila je majka i regentkinja maloljetnom kralju Luju IX. (1214–1270).

13 Vidi i usp. Norton, *op. cit.* i Young, *op. cit.* 7–13.

14 Modesto Salcedo. Vida de Don Tello Téllez de Meneses, Obispo de Palencia. *Publicaciones de la Institución Tello Téllez de Meneses*, ISSN 0210-7317, N° 53, 1985, str. 79–266.

novih ispita (*ius ubique docendi*). Pariško i bolonjsko sveučilište osigurali su slična ovlaštenja za sebe 1292. godine od pape Nikole IV. (1288–1292). I tako je nastalo načelo da kvalifikacije stečene u svim priznatim (danas bismo rekli „akreditiranim“) sveučilištima vrijede općenito.

Papinske bule postavile su temelje za slobodu sveučilišta, a profesori i studenti stekli su status klerika koji ih je štitio od svjetovnih sudova i kažnjavanja. Vladari su obično poštovali taj poredak, jer su vidjeli korist za svoje vladavine u razvitku sveučilišta i znanosti (i u gospodarskom učinku sveučilišta na mjesta u kojima su se nalazila). Uostalom, spomenuli smo da je Oxford uživao podršku krunice, i da je nakon obustave predavanja u Parizu engleski kralj Henrik III. pozvao pariške profesore i studente u svoju zemlju. Međutim, Karlovo sveučilište u Pragu još je jasniji primjer vladarske inicijative. Godine 1357. češki kralj i svetorimski car Karlo IV. Luksemburški (1316–1378) isposlovao je da mu papa Klement VI. (= Pierre Roger, 1291–1352, papa od 1342) izda bulu o osnutku sveučilišta u Pragu, i to prema pariškom modelu. Karlo je iduće godine vlastitom zlatnom bulom potvrdio praškom Sveučilištu povlasti i imunitet od svjetovnih vlasti. To prvo sveučilište u Svetom Rimskom Carstvu – i u Srednjoj Europi uopće – počelo je s radom 1359. godine.¹⁵

Sve u svemu, do kraja srednjovjekovlja povlasti i slobode sveučilišta obuhvatile su, među inim, fizičku zaštitu učenjaka i studenata, pravo na sudski postupak u crkvenim (ili posebnim) sudovima, slobodu od izručivanja (*ius non trahi extra*), slobodu obustave predavanja (*cessatio*), pravo profesora da predaju svuda (*ius ubique docendi*), oslobođenje sveučilišta od poreza, osobite povlasti od municipija itd.¹⁶

Novi vijek – pomak od slobodne bratovštine do javne službe

Oko 1500., na početku novoga vijeka, broj sveučilišta u Europi narastao je na šezdesetak. Sveučilišna autonomija zadržala se iz srednjovjekovlja, ali će na daljnji razvitak snažno utjecati prvo protestantska reformacija i katolička protureformacija, a zatim razvitak nacionalnih država i novovjekovnih činovničkih sustava vladanja.

U Engleskoj je kralj Henrik VIII. (1491–1547), Zakonom o vrhovništvu (*Act of Supremacy*, 1534), prekinuo odnose s Rimokatoličkom crkvom. Slijedilo je zatvaranje engleskih samostana i samostanskih škola (1536–1541). Smatra se da su Oxford i Cambridge, iako su imali stanovito crkveno podrijetlo, preživjeli tu epizodu zato što su otprije uživali podršku kraljeva i privatnih pokrovitelja, što im je omogućilo da zadrže svoju

autonomiju i poslije raskola s Rimom. Tako su anglikanci (koji se još nisu smatrali protestantima) zadržali naslijeđe najstarijih središta učenosti u Engleskoj. Protestanti su inače umjesto (ili na mjestu) prijašnjih katoličkih sveučilišta osnivali nova veleučilišta. Kalvinističke akademije, primjerice, nastale su od Mađarske do Škotske. Akademijom u Ženevi, koju je 1559. osnovao sam Jean Calvin (1509–1564), upravljali su odbori laičkih vjernika, umjesto profesorskih tijela, što je bila davna preteča današnjih odbora povjerenika, zaduženih za sveučilišta u SAD-u (engl. jedn. *Board of Trustees*).

Protestanti su tvrdili da katolici ne mare za obrazovanje puka – a katolici su primjereno reagirali. Katolička protureformacija, kao odgovor na protestantska (i anglikanska) zbivanja, potaknula je osnivanje niza novih škola i sveučilišta u Europi i izvan nje. U tom je poslu prednjačila, svakako, Družba Isusova. Još 1551. sv. Ignacije Lojola (1491–1556) utemeljio je Isusovačko učilište u Rimu (tal. *Collegio romano*), koje je poslije preraslo u Papinsko gregorijansko sveučilište (tal. *Pontificia Università Gregoriana*). Za nas je svakako najzanimljivije to što je stotinjak godina poslije, 23. rujna 1669., svetorimski car i hrvatsko-ugarski kralj Leopold I. (1640–1705) udijelio isusovačkoj akademiji u Zagrebu status sveučilišta. Isusovci su vodili zagrebačko Sveučilište stotinjak godina, sve do 1773. kada je papa Klement XIV. raspustio Družbu Isusovu.¹⁷ Tri godine poslije, carica i kraljica Marija Terezija (r. 1717, vl. 1740–1780) ukazom je osnovala Kraljevsku akademiju znanosti u Zagrebu (*Regia scientiarum academia*), ali opet je trebalo čekati do 1861., kada je Hrvatski sabor donio odluku o osnutku Sveučilišta u Zagrebu, odnosno do 19. listopada 1874. kad je vladarskom sankcijom cara i kralja Franje Josipa (r. 1830, vl. 1948–1916) službeno otvoreno današnje Sveučilište u Zagrebu. I dotad je povijest već posve zakoračila u moderno doba.

U modernom dobu sveučilišta su nastajala sve više zbog općih potreba razvitka država i nacija (u općem smislu). U Rusiji, koja je prije tek rubno sudjelovala u europskom sveučilišnom životu, prva moderna visoka škola bila je Slavensko-grčkolatinska akademija (*Славяно-греко-латинская академия*), utemeljena u Moskvi 1687. (u početku pod imenom „Helenogrčka akademija“, *Эллино-греческая академия*).¹⁸ Poslije je Petar Veliki (r. 1672, vl. 1682–1725), ukazom iz 1724., pokrenuo Sveučilište u Petrogradu. Jasno, u petrovskom/ruskom slučaju ne može biti riječ o pokroviteljstvu papinstva. A u ostaloj Europi, kako pokazuje i zagrebački primjer, Crkva i njezini redovi

17 Družba Isusova obnovljena je opet 1814. godine.

18 Slavensko-grčkolatinska akademija u Moskvi nastala je prema uzoru na Kijevsko-mogilansku akademiju, koju je u Kijevu 1615. godine utemeljio kijevsko-galički metropolit Petro Mogila (1596–1646). Budući da se Kijev tada nalazio u sastavu Poljsko-Litavske Unije, Mogila se logički ugledao u zapadne obrazovne primjere. Kada je grad i sva „lijevoobalna“ Ukrajina prešla pod vlast Rusije 1667, kijevsko iskustvo moglo je djelovati izravnije na razvitak visokog obrazovanja u Rusiji.

15 Studenti su u Pragu bili razvrstani u četiri akademske nacije: Česi, Bavarci, Poljaci i Saksonci. Zanimljivo je da su Južni Slaveni u Pragu, dakle i Hrvati, bili uvršteni u „češku naciju“ (*natio Bohemica*). Ukupno su u Pragu postojale četiri priznate nacije: Česi, Bavarci, Poljaci i Saksonci (v. Václav Chyský, „Ad Milan Nakonečný“, *Nový Polygon*, br. 6, 2004)

16 Vidi Norton, *op. cit.*, str. 80–101.

sve su više ustupali mjesto u visokom obrazovanju ulozi države. S druge strane, u britanskim kolonijama Amerike, tri najstarija sveučilišta: Harvard College (1639, od 1780. pod imenom sveučilišta), William i Mary College (1693) i Yale (1701) – nastavljala su protestantski trend iz doba kalvinističkih akademija. Te će ustanove biti privatne, pod upravom odbora povjerenika (ne profesora), ali će zadržati načelo autonomnosti zbog starijih tradicija naslijeđenih iz Engleske i zbog novovjekovne koncepcije slobodne privatne inicijative, koja će postati kamen temeljac društvenoekonomskega sustava SAD-a. Riječ je o angloameričkom modelu sveučilišta koji se razlikovao od modela kontinentalne Europe. Doduše, od kraja 18. stoljeća u SAD-u su se osnivala i javna državna sveučilišta (sveučilišta saveznih država SAD-a), od kojih je prvo bilo Sveučilište Sjeverne Karoline (osn. 1789., danas pod imenom Sveučilište Sjeverne Karoline na Chapel Hillu (*University of North Carolina at Chapel Hill*)). Razumljivo, država je preko financija imala razmjerno veći utjecaj na javna sveučilišta, ali treba naglasiti da se pojam države u ovom slučaju odnosi na savezne države, koje tradicionalno imaju nadležnost nad obrazovanjem u SAD-u i koje se zalažu za svoja osobita „državna prava“ (*state rights*).

Općenito tijekom 19. i u ranom 20. stoljeću, angloamerička sveučilišta uporno su čuvala svoju autonomiju i protivila se raznim oblicima intervencije središnjih vlasti. Naprotiv, u kontinentalnoj Europi, poslije napoleonske epohe i tijekom 19. stoljeća, dovršilo se pretvaranje sveučilišta iz slobodnih bratovština profesora i/ili studenata u javne ustanove. Profesori su postali državni činovnici, a na čelu visokoobrazovnih ustanova postavljao bi se laički upravitelj: u Njemačkoj *Kanzler*, u Francuskoj *Secrétaire Generale*. Osim toga, u Njemačkoj je car imenovao redovne profesore. Ali sve ostalo vodeće osoblje činili su ljudi iz sveučilišta (ne laici izvana) koji su birali rektore, što je potencijalno osiguravalo autonomnost sveučilišta. Država je tu autonomiju često poštovala jer je osiguravala kvalitetu rada sveučilišta. Uostalom i carska je Rusija 1805. i 1865. donijela zakone koji su potvrdili i proširili autonomiju i samoupravu sveučilišta, iako je ta autonomija ograničena 1881. godine, poslije ubojstva cara Aleksandra II. (r. 1818, vl. 1855–1881). U Hrvatskoj, kao i drugdje u Austro-Ugarskoj Monarhiji, država je nekim pojedincima iz političkih razloga zabranjivala studiranje, što se može tumačiti i kao ograničavanje sveučilišne autonomije. Najglasovitiji primjer u hrvatskoj povijesti bilo je protjerivanje studenata sa zagrebačkog Sveučilišta nakon spaljivanja mađarske zastave u Zagrebu 1895. godine. Stjepan Radić (1871–1928), neformalni vođa studenata, bio je kažnjen totalnom zabranom studiranja na prostoru monarhije.

Državni totalitarizam i njegov slom

U 20. stoljeću totalitarni sustavi – fašizam/nacizam i komunizam, redovito su ili izravno (zakonodavstvom) ili posredno (pritiskom) ugrožavali autonomiju sveučilišta. Osim po-

litičkog i ideološkog nasilja, sama priroda totalitarizma da *sve u društvu stavlja pod svoju kontrolu* nije mogla dopustiti područja izuzetosti u društvu. Nacisti su nametnuli rasne kriterije sveučilištima, što je pogodilo i profesore i studente i nastavne programe (zabrana korištenja knjiga židovskih i politički nepodobnih autora). A sveučilišta su morala izvršavati nacističke direktive. To nesretno fašističko/nacističko razdoblje završilo je 1945., ali totalitarističke sklonosti dugo su se održale – i to u komunističkim zemljama.

U Sovjetskom Savezu i zatim u drugim zemljama marksističko-lenjinističkoga režima, uz borbu protiv „buržujskih“ učenja, uobičajena dominacija partijskog aparata i nomenklature neminovno je sprečavala, ili ograničavala, sveučilišne slobode. Sloboda je ovisila djelomično i o grani učenja – tehničke i prirodne specijalizacije, shvaćene kao nužne za materijalni napredak, obično su bile manje sputane i privilegirane od društvenih i humanističkih disciplina. Međutim i u komunističkom kontekstu bilo je slučajeva da se poštovala čak i najstarija tradicija sveučilišta kao utočišta (preuzeta još u dobu carizma). Primjerice, kada su vojske zemalja Varšavskog ugovora ušle u Prag 1968. u doba praškoga proljeća, vojne i policijske snage nisu ušle u prostore Karlovog sveučilišta (recimo, po logici *ius non trahi extra*). Doduše, hapšenja su ipak uslijedila, i tek je 1990. godine, poslije sloma komunizma, novi češki zakon o sveučilištima uspostavio (odnosno vratio) sveučilišnu autonomiju i slobodu znanstvenog istraživanja i obrazovanja. U međuvremenu su prvo pomaci za vrijeme politike „glasnosti“ u Sovjetskom Savezu i napokon slom sovjetske države i aparata otvorili put za afirmaciju (ili ponovnu afirmaciju) načela sveučilišne slobode u Rusiji i u drugim zemljama bivšeg SSSR-a. Zapravo time je država smanjila i svoje prijašnje financijske obveze, jer su visokoobrazovne ustanove, u skladu s mogućnostima da vode vlastite razvojne strategije, bile upućene na tržište.

U Hrvatskoj je povijest sveučilišne autonomije doživjela razne obrate tipične za kontinentalnu Europu i poslije za istočnoeuropske zemlje (s time da je sustav socijalističkog samoupravljanja donekle modificirao opći tijek). Danas je sveučilišna autonomija u Hrvatskoj izričito zajamčena u Ustavu RH (čl. 67), i dodatno je zajamčena i zaštićena u Zakonu o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju (čl. 2, 4, 54, 60, 113; usp. i čl. 55 o nepovredivosti prostora sveučilišta). U Ustavu je zajamčena i „sloboda znanstvenoga, kulturnog i umjetničkog stvaralaštva“ (čl. 68), odnosno u Zakonu „sloboda i autonomija stvaralaštva“ (čl. 2), ali *nije spomenuta autonomnost javnih znanstvenih institucija* izvan sveučilišta, na koje bi se (po logici) ta „sloboda i autonomija“ trebala nekako odnositi, što je problematično i za djelatnost potonjih, i za njihovu moguću (i poželjnu) suradnju s visokoobrazovnim i sveučilišnim ustanovama.¹⁹

¹⁹ Prema današnjem zakonodavstvu, javne znanstvene ustanove u Hrvatskoj ne mogu utjecati na vlastite uprave i razvitak, jer mišljenja

SMISAO I DANAŠNJI SADRŽAJI SVEUČILIŠNE AUTONOMIJE

Već nam izvorni primjer Platonove akademije potvrđuje da se znanost i učenost moraju razvijati prema vlastitim zakonitostima, bez vanjskih upletanja. To ne znači da ne trebaju voditi računa i o društvu i o društvenim potrebama. Svakako je to bitno! Ali teško je zamislivo da bi znanost i učenost mogle pomoći društvu, ako nisu dosljedne sebi. U tom smislu, temeljni je smisao autonomije znanosti i visokoga obrazovanja upravo u tome da osigura uspješnost tih djelatnosti. Doduše, kako se pokazalo u europskom srednjovjekovlju, konkretne povijesne okolnosti poticale su razvitak sveučilišne autonomije, primjerice prihvatanje cehovske vrste organizacije među profesorima i studentima, povremeni sukobi sveučilišnih zajednica s građanstvima i nastojanje papinstva da zaštiti crkvene ustanove od svjetovne vlasti. Iako te okolnosti nisu uvijek polazile iz temeljnih potreba ili smisla znanosti ili obrazovanja, njihov je pozitivan učinak bio „dar povijesti“, i poslije su i razne vlasti poštovala tu autonomiju, ukoliko su željele osigurati kvalitetu višeg obrazovanja.

No sadržaj autonomije ovisio je i o načinima na koje je bila financirana i o vrsti podrške koju je dobivala. Sve dok je Crkva, eventualno uz pomoć drugih zaštitnika, imala veliku moć u njezinom održavanju – autonomija je značila gotovo potpunu pravnu odvojenost sveučilišnih zajednica od lokalnih sredina. U Engleskoj, a poslije i u SAD-u, takva je situacija bila opisana kao odnos između „grada i halje“ (engl. *town and gown*). S druge strane, u modernom dobu, država je sve više financirala i podržavala sveučilišta, pa je zato njegova autonomija – kada se poštovala – bila ograničena na područja koja su po svojoj naravi povezana s obrazovnim procesom. Primjerice, u srednjem vijeku „halje“ bi bile zaštićene od zakona „grada“ čak i ako bi sveučilištarci učinili teške zločine poput ubojstva (u takvim slučajevima crkveni sudovi obično bi bili nadležni), dok bi se u modernom sustavu takvi zločini kažnjavali prema krivičnim zakonima države jer danas pripadnici sveučilišta u pravilu nemaju status klerika. Drugo je, kako smo i vidjeli, kada nedemokratska ili totalitarna država, iz političkih motiva, ukida ili ograničava autonomije unutar znanstvene i obrazovne sfere.

Sadržaj sveučilišne autonomije danas se može odnositi na sljedeće: 1) *osoblje* – zapošljavanje, promaknuća i status akademskoga i višeg obrazovnog osoblja; 2) *studente* – prijeme, promocije i disciplinu; 3) *nastavne programe i izvođenje nastave* – metode, sadržaje i udžbenike; 4) *akademske standarde* –

standarde za stjecanje diploma, standarde revizija i akreditacija; 5) *istraživanje i objavljivanje* – poslijediplomsku nastavu, slobodu objavljivanja; 6) *vladanje* – rad odbora, znanstvenih vijeća i studentskih udruga; 7) *upravljanje i financije* – financiranje ustanova, vođenje novčanih potpora, dotacije kapitala i potpora za opremu, nevladino financiranje i dogovaranje uvjeta odgovornosti.²⁰

U Hrvatskoj se dio tih elemenata nalazi u *Zakonu o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju* koji specificira da autonomija sveučilišta obuhvaća: 1) uređenje unutarnjeg ustroja; 2) utvrđivanje obrazovnih, znanstvenih, umjetničkih i stručnih programa; 3) financijsku autonomiju (u skladu sa Zakonom); 3) odlučivanje o prihvatanju projekata i međunarodnoj suradnji te 4) ostale oblike autonomije, sukladno Zakonu (čl. 4.1).

Prema rezultatima jedne ankete (među državnim službenicima i stručnjacima za dotičnu tematiku), sveučilišna autonomija danas je najjača u zemljama angloameričke tradicije, a najslabija u azijskim zemljama – dok se zemlje kontinentalne Europe (uključujući Rusiju) nalaze u srednjem položaju. Te se razlike tumače na osnovi starih tradicija i novije povijesti – primjerice, azijska su sveučilišta nastala razmjerno nedavno, pa ih zato države vide kao izričite instrumente za nacionalnu koheziju i ekonomski razvitak, što bi navodno objašnjavalo sklonost prema intervenciji u njihov rad. Osim toga, jedan je sudionik ankete izrazio mišljenje da bi poticanje tržišne konkurencije u visokom obrazovanju u mnogim današnjim zemljama moglo ugroziti sveučilišnu autonomiju jer ujedno širi regulativne mehanizme.²¹ Iz nešto drukčije perspektive, kritiku takve tržišne (ili razvojne) primjenjivosti izrazio je 2006. član Senata češkoga Parlamenta i bivši rektor Sveučilišta Palackoga u Olomuču, Josef Jařab. Prema njemu: „Kada sveučilišta napuste svoju obrazovnu funkciju, odbiju osmisлити društvene promjene, ili marginaliziraju potragu za istinom – primjerice, fokusirajući se na ekonomski rast preko primijenjenih istraživanja, razvoja i inovacije – ona iznevjeruju svoj puni identitet.“²²

Jedna druga studija analizirala je prisutnost osam sadržaja autonomije sveučilišta u trinaest izabranih zemalja OECD-a. Ti su sadržaji bili: 1) posjedovanje vlastitih zgrada i opreme; 2) sloboda posuđivanja sredstava; 3) sloboda trošenja proračunskih sredstava za ostvarivanje svojih ciljeva; 4) određivanje akademskih struktura i sadržaja kolokvija; 5) zapošljavanje i otpuštanje nastavnog osoblja; 6) odlučivanje o plaćama osoblja; 7) određivanja veličine studentskog upisa; 8) određivanje visine školarine. Pokazalo se da

njihovih znanstvenih vijeća nemaju nikakvu pravu težinu, što je, s jedne strane, u sukobu sa zakonskim tekstom da [znanstveno vijeće] „utvrđuje i provodi znanstvenu politiku“ (*Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju*, čl. 26.5), i isto je tako u sadržajnom proturječju s konceptom „društva utemeljenog na znanju“, koju zagovara današnje Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa (vidi, primjerice i: *Znanstvena i tehnološka politika Republike Hrvatske 2006. – 2010.*, Zagreb: MZOŠ, 2006).

20 Sažetak prema prilogu: Don Anderson i Richard Johnson, *University Autonomy in Twenty Countries*. Centre for Continuing Education. The Australian National University. Travnja 1998, http://www.magna-charta.org/pdf/University_autonomy_in_20_countries.pdf.

21 ibidem.

22 Observatory for Fundamental University Values and Rights, *The Politics of European University Identity – Political and Academic Perspectives* (Proceedings of the Seminar of the Magna Charta Observatory, 14 September 2006). Bologna: Bononia University Press, 2006, str. 52.

je – barem prema tim kriterijima – sveučilišna autonomija danas najveća u Nizozemskoj i Poljskoj, zatim u Velikoj Britaniji, Australiji i Meksiku, i potom – prema redoslijedu, u Švedskoj, Finskoj, Danskoj, Austriji, Koreji, Turskoj i Japanu. Općenito, sveučilišta su imala najviše samostalnosti u određivanju akademskih struktura i sadržaja kolokvija (sva su imala ili potpunu ili djelomičnu slobodu u tome), i najmanju slobodu u pozajmljivanju sredstava i u određivanju visina školarina (samo su nizozemska i poljska sveučilišta imala potpunu slobodu u pozajmljivanju sredstava, i samo su meksička i korejska sveučilišta imala potpunu slobodu u određivanju visina školarina – iako korejska sveučilišta, paradoksalno, nisu imala punu slobodu ni u jednom drugom sadržaju). Zanimljivo je da su sva europska sveučilišta (u istraživanju), kao i australska i meksička, imala potpunu autonomiju u trošenju proračunskih sredstava za svoje zadane ciljeve. Sveučilišta iz triju azijskih zemalja imala su najmanji opseg autonomije prema navedenim kriterijima, iako treba dodati da se informacije za korejska i japanska sveučilišta odnose na javna/državna sveučilišta – i jamačno bi situacija bila drukčija da su uključena i privatna, koja vjerojatno imaju veću financijsku autonomiju. U europskoj skupini čini se da su najmanju autonomiju imala austrijska sveučilišta, koja nisu imala slobodu samostalnog odlučivanja u tri kategorije (pozajmljivanju sredstava, određivanju veličine studentskih upisa i određivanju razina školarina).²³

AUTONOMIJA I AKADEMSKA KORUPCIJA

Sve što smo rekli dosad trebalo bi potvrditi postavku da je sveučilišna autonomija – i uopće autonomnost rada sveučilištaraca, učenjaka i znanstvenika – *krajnje dragocjen ishod europske povijesti* koji treba čuvati i njegovati zbog dobrobiti koje donosi društvu i ljudskoj biti. A da bi se ta dragocjenost očuvala – pogotovo jer se u prošlosti katkad ograničavala i ukidala – potrebno je reagirati odmah kada osjetimo da bi mogla biti ugrožena, ali isto tako treba odlučno osuditi izopačine koje kompromitiraju i sveučilište i znanost. A tu mislimo na razne pojave akademske korupcije. Naime, akademska korupcija osobito je težak oblik pokvarenosti, i to iz tri razloga. *Prvo*, obrazovni i znanstveni rad počiva na etici i na potrazi za istinom, te zbog toga slovi kao jedan od osnovnih bedema protiv pokvarenosti. Ako se taj bedem potkopa, korupcija se svuda oslobađa, dok učenost i znanost stradaju. *Drugo*, visoko obrazovanje, i školovanje općenito, daje primjere mladima. I kada mladi uoče korupciju u školi ili na sveučilištu, ili kada moraju sami postati njezinim dijelom, njihov se moralnoetički sustav naruši i oni mogu izgubiti povjerenje u društvo i u njegov sustav vrijednosti. S tim u vezi, u jednom izvješću nevladine organizacije Transparency International, pod znakovitim naslovom

„Krađa budućnosti“ (engl. *Stealing the Future*), kaže se sljedeće: „Možda je najveća cijena korupcije u obrazovanju gubitak povjerenja. Ako ljudi (osobito mladi) počinju vjerovati da se upisi u školu ili na sveučilište, ili ocijene, mogu kupiti, u opasnosti je ekonomska i politička budućnost zemlje.“²⁴ Može se dodati da akademska korupcija loše utječe također na mlade nastavnike i znanstvene novake ne samo na sveučilištima, nego i u drugim obrazovnim i znanstvenim ustanovama. *Treće*, akademska korupcija je pogubna jer smanjuje ugled „Majke hraniteljice“ (*Alma mater*), i to pogada sve koji su s njom povezani ili koje je ona „othranila“. Prodavanje ispita ili diploma, prihvaćanje plagijata i niskih nastavnih standarda itd., može dovesti do sumnje u vrijednost pošteno stečenih diploma, i isto tako do sumnje u kvalitetu rada časnih nastavnika. Zapravo, riječ je i u ovom slučaju o gubitku povjerenja.

Akademska korupcija ima razne oblike: neki se događaju na nižim razinama (u odnosima s *izravnim* korisnicima ili nositeljima obrazovnih ili znanstvenih usluga), i zato lakše upadaju u oči javnosti, dok se drugi oblici događaju na višim razinama (u sprezi s vladama, ministarstvima, akreditacijskim agencijama, poslovnim tvrtkama itd.), pa ih javnost teže uočava, ili teže shvaća. Naime, za shvaćanje nekih oblika korupcije na višim razinama ljudi trebaju poznavati logiku sukoba interesa, strukture odgovornosti, a moraju biti i „proračunski opismenjeni“ da bi prepoznali financijske malverzacije u akademskom svijetu. S druge strane, akademska korupcija nema uvijek izričitu novčanu, tj. financijsku osnovu. Dopuštanje plagijata ili varanja na ispitima ne mora imati financijsku osnovu. Isto tako, nepotizam u odnosima prema namještenicima ili studentima, nametanje političkih (ili partijskih) kriterija u akademskom životu, zlorabe položaja zbog iznuđivanja seksualnih ili drugih osobnih usluga ili, obratno, korištenje seksa ili drugih ponuda za akademski uspjeh itd., ne moraju imati financijsku osnovu. Ali sve što izgleda loše nije nužno rezultat korupcije. „To što izgleda kao korupcija može zapravo biti nesposobnost ključnih aktera i/ili manjkavost infrastrukture.“²⁵

Korupcijska djela *općenito u obrazovnoj sferi*, prema jednom opisu, obuhvaćaju sljedeće pojave: 1) nezakonite isplate za upis u škole, 2) licitacijske prodaje upisnih mjesta najvišem ponuđaču, 3) davanje prednosti pripadnicima nekih zajednica ili skupina (vjerskih, etničkih, zavičajnih, političkih itd.) prilikom upisa²⁶, 4) podmićivanje profesora i državnih službenika za do-

23 Kemal Gürüz, *Quality Assurance and Funding Systems*, Hellenic Quality Assurance Agency, Atena, 31. ožujka 2008, str. 64.

24 Bettina Meier, „Corruption in Education: An Introduction“, u: Bettina Meier i Michael Griffin (ur.) *Stealing the Future – Corruption in the Classroom. Ten Real World Experiences*. Transparency International. Berlin, 2005. str. 7.

25 „Corruption in the education sector – Where does corruption occur?“ Anti-Corruption Resource Centre, www.U4.no [http://www.u4.no/themes/education/educationwhere.cfm]

26 Podrazumijeva se da takvo favoriziranje ne proizlazi iz društvene politike davanja iznimne potpore manje privilegiranima ili povijesno potlačenim manjinama u društvu – kao što je bio slučaj, primjerice,

bre ili za prolazne ocjene na ispitima, 5) izdavanje ispitnih ocjena tek nakon novčanih isplata, 6) poništavanje rezultata neprolaznih ispita, 7) pronevjera sredstava za nastavni materijal, školske zgrade itd., 8) nezadovoljavajući nastavni materijal, kupljen zato što je proizvođač isplatio mito ili zato što predavač ima autorska prava itd., 9) monopol škole nad obrocima ili školskim odorama, 10) nametanje privatne poduke u slobodno vrijeme, 11) korištenje školske imovine za privatno poduzetništvo, 12) neplaćen rad polaznika (studenata/učenika) u korist nastavnog osoblja, 13) razni oblici zlorabe ili zlostavljanja polaznika (fizički, seksualni itd.), 14) utjecaj mita ili seksualnih usluga prilikom novačenja i postavljanja nastavnika, 15) prodavanje ispitnih pitanja unaprijed, 16) fiktivni nastavnici – traženje (državnih) sredstava za nastavnike koji nisu više zaposleni (ili nisu nikada bili zaposleni), 17) visoki apsentizam, s ozbiljnim posljedicama za omjer studenata prema nastavnicima, 18) izdavanje dozvola i ovlasti (= akreditacija) za nastavu na lažnim ili korumpiranim temeljima, 19) fiktivno prikazivanje većeg broja studenata da bi se dobilo bolje financiranje, 20) podmićivanje revizora, 21) pronevjera sredstava u nevladinim organizacijama ili udrugama roditelja, 22) primanje sredstava od političara u zamjenu za političku podršku, osobito za vrijeme izbora.²⁷

Navedeni popis poprilično je širok i uključuje postupke (lažiranje rezultata rada, mito i pronevjere sredstava) koji bi se i u drugim područjima društva smatrali korupcijskim djelima. I to nam govori da je obrazovna ili akademska korupcija samo prijenos korumpiranih načina ponašanja u specifičnu obrazovnu, akademsku i znanstvenu sferu. Međutim, iz triju razloga što smo ih spomenuli prije – povratni učinak toga prijenosa na društvo – krajnje je poguban.

Povijesni primjeri – što nije akademska korupcija

Kako smo rekli – nekada su članovi sveučilišta bili poistovjećivani s klericima, tj. sa službenicima Crkve, a Crkva je, osim svoje bitne uloge u povezivanju ljudi s Bogom, također imala (i još ima) ovozemaljsko moralno poslanje. Ali, budući da je dio društva, i Crkva je poznavala mnoga korupcijska djela svojih službenika. Od davnine najtipičniji primjer crkvene korupcije bila je simonija, ili grijeh Šimuna Maga, koji se osuđuje i u jednom od najstarijih djela hrvatske književnosti (pjesma „Svit se konča“ iz 13. stoljeća).

Možemo li naći kakav primjer korupcije iz doba nastanka prvih europskih sveučilišta?

To ovisi o shvaćanju problema, jer bi, recimo, Peter Abe-

lard, koga smo spomenuli kao jednog od prvih organizatora Sveučilišta u Parizu, danas možda odgovarao za zlorabu profesorskoga položaja, jer je prema vlastitom priznanju samouvjerenio zaveo („...i bio sam uvjeren da ću to lako postići“) svoju dvadesetak godina mlađu studenticu Heloizu (1101–1164).²⁸ No Abelard je pretrpio tešku kaznu za svoje djelo (kastraciju), i zatim se i pobrinuo za svoju žrtvu, koja se zapravo i nije smatrala njegovom žrtvom, nego sužrtvom njegove sudbine.²⁹ Stoga povijest danas pamti Abelarda i Heloizu kao dvoje nesretnih ljubavnika, što su jamačno i bili, a ne kao protagoniste seksualnoga skandala u akademskom svijetu.

I jesu li česti slučajevi studentske razuzdanosti na srednjovjekovnim sveučilištima, katkad s elementima zločina, bili primjeri korumpiranosti ili iskvarenosti? Pomislimo samo na incidente po krčmama u 13. stoljeću, pogotovo na slučaj ubojstva žene u Oxfordu 1209. godine. Takvi su slučajevi postali tipični, i između 1297. i 1322., primjerice, sudske istrage u Oxfordu utvrdile su da su studenti bili odgovorni za 13 od ukupno 29 istraženih ubojstava; štoviše, čak su i profesori predvodili studentske napade na građane.³⁰ Inače najgori sukob u Oxfordu dogodio se sredinom 14. stoljeća. Riječ je o tzv. „bitci na dan Sv. Skolastike“ (10. veljače 1355) u kojoj je nakon svađe u krčmi (što reći!) živote izgubilo 63 studenata i 30 građana. Dakako, i taj je put sveučilište ojačalo svoju autonomiju (kao u prvom dijelu 13. stoljeća), barem simbolički, jer su svake godine poslije toga, sve do 1825., oxfordski gradonačelnik i gradski vijećnici morali na dan sv. Skolastike proći gologlavi kroz grad i isplatiti sveučilištu po jedan novčić za svakog ubijenog studenta.

Više ili manje nasilni obračuni između građana i studentskih zajednica, tj. između „grada i halja“, događali su se često od srednjega vijeka do modernoga doba – i barem u engleskoj i angloameričkoj sredini moglo bi se reći da su postali sastavnim dijelom sveučilišne tradicije. U SAD-u, primjerice, čuveni sukobi između studenata Sveučilišta Yale i građana New Havena izbili su 1806. godine (sa skupinom mornara na dopustu), zatim 1841. (s gradskim vatrogascima, što je dovelo do intervencije vojske), 1919. (s veteranima iz prvoga svjetskog rata) i 1959. (s gradskom policijom). Povodi za te sukobe bili su katkad banalni. Primjerice, povod za incident iz 1959. bila je zgoda snježnoga grudanja koja je izmakla kontroli i dovela do uhićenja nekoliko studenata.

Studentsko nasilje, kada je riječ *doista* o pukoj razuzdanosti, nedvojbeno *nije* u skladu niti sa svrhom akademskoga

28 Za detalje vidi: Peter Abelard. *Povijest nevolja; Etika; Pisma Abelarda i Heloize*. Zagreb: Naprijed, 1992. str. 15–26.

29 U svom četvrtom pismu Abelardu, Heloiza kaže da je ta sudbina bila lakša njemu, nego njoj, jer je njega Bog, poput mudrog liječnika, podvrgnuo malo boli, ali mu je spasio život, dok ona još ima tisuću strasti s kojima se mora boriti (*Espistola IV*, v. i engl. prijevod: *The Letters of Abelard and Heloise*, Penguin, 1974, str. 69).

30 Rait, *op. cit.*, str. 127.

za vrijeme politike „afirmativne akcije“ u SAD-u, koja je u obrazovnom sustavu davala prednost američkim crncima, kako bi poboljšali njihov društveni položaj.

27 Prilagođeno i doradeno prema popisu u tekstu: „Corruption in the education sector – Introduction?“ Anti-Corruption Resource Centre, www.U4.no [http://www.u4.no/themes/education/educationmainpoints.cfm].

života i studija, niti s etikom sveučilišta. Je li riječ, dakle, o pokvarenosti, o korupciji na sveučilištu? Ili barem o zlorabi sveučilišne autonomije?

A što kazati kada studentsko nasilje *nije puka obijest*, nego *neželjena posljedica* inače etički zasnovanih protesta. Najgori primjeri sukoba na sveučilištima u SAD-u zbili su se u drugom dijelu šezdesetih i početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća zbog studentskog angažmana u Američkom pokretu za slobodu govora, u Pokretu za građanska prava američkih crnaca i u otporu protiv Vijetnamskog rata. Na Drž. sveučilištu u Kentu, u Ohiju (*Kent State University*), početkom svibnja 1970. studentski prosvjedi protiv ulaska američke vojske u Kambodžu doveli su do nereda i do intervencije Nacionalne garde države Ohio. Zadnjeg dana prosvjeda (4. 5. 1970) Nacionalna garda strijeljala je na prosvjednike, ubivši četiri studenta i ranivši devetoro. Dva ubijena studenta bili su sudionici prosvjeda a dva su bila tek slučajni prolaznici. Deset dana nakon tog događaja, zbog sličnih prosvjeda, policija je ušla u Drž. sveučilište u Jacksonu, u Missisipiju (*Jackson State University*) – i u pucnjava na studentski dom život su izgubila dva prolaznika.

Odgovori na postavljena pitanja ipak su jasni. Puko studentsko nasilje, sve da nije u skladu sa svrhom ili etikom sveučilišta, nije korupcija, ukoliko ne služi iznuđivanju kakve koristi. Ne može se reći da je dobro, ali su barem Amerikanci takve ispade obično opraštali na temelju paternalističke filozofije prema kojoj je studentska nestašnost prirodna (engl. *students will be students*, hrv. recimo „studenti su studenti“). Štoviše, kako je povijest pokazala od oxfordskih nasilja do danas, studentska razuzdanost katkad je dovodila do zločina, ali je s druge strane jačala samostalnost sveučilišta. Povijest je u tom smislu proturječna – jer to što je po sebi loše, može imati dobre posljedice, ali uvijek tu postoji problem mjere i djelovanja Božje providnosti. S druge strane, studentski nemiri koji eventualno nastaju kao popratne pojave za vrijeme zasnovanih prosvjeda ne mogu se nikako smatrati odrazom iskvarenosti sveučilišta, barem ne studenata, jer ti prosvjedi polaze od etičkih shvaćanja i potrage za istinom, a to je i smisao učenosti i znanosti. To je vrijedilo za prosvjede američkih studenata i njihovih europskih vršnjaka na razmeđu šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća (također za studente uključene u praško i hrvatsko proljeće), kao i za mnoštvo studenata u krvavo ugušenim demonstracijama na Trgu Nebeskog mira u Pekingu, 4. lipnja 1989. godine – i isto je vrijedilo za vrijeme prosvjeda zagrebačkih studenata davne 1895. godine i zacijelo će vrijediti, prema prilikama, i u budućnosti. Nije važno jesu li studenti u svim tim primjerima bili (koliko se može reći) doista u pravu – važno je to da su polazili od svoje etike i da su tragali za istinom ili pravdom.

Naveli smo ove primjere, polazeći od Abelarda, da bismo ukazali na jednu vrstu moguće (krive) interpretacije zlorabe sveučilišne autonomije, tj. da bismo identificirali *što nije akademska korupcija*. Abelarda smo također amnestirali (i vjerojatno je tako trebalo), iako je njegov slučaj bliži srži problema od slučajeva

„nestašnih“ studenata, koji su se opijali po krčmama i vodili borbe s građanstvom. Naime, Abelard je kao profesor *bio u položaju moći*, i iskorištavanje moći ili ovlasti za vlastitu korist, ili na štetu druge osobe ili drugih ljudi, jedna je od mogućih definicija korupcije.

Noviji primjeri – akademska korupcija u raznim zemljama

Na kraju ćemo iznijeti neke najtipičnije slučajeve akademske korupcije u današnje vrijeme.

Po svemu sudeći, akademska korupcija prisutna je u svim zemljama svijeta, ali njezina raširenost (ili percepcija o njezinoj raširenosti) nije ista u svim zemljama. Nadalje, postoje razlike među zemljama u vrstama akademske korupcije koje se u njima najviše ističu.

U SAD-u, primjerice, rasprava o akademskoj korupciji vrlo se često vrti oko tzv. sveučilišnog športa.³¹ Naime kritičari tvrde da mnoga američka sveučilišta primaju studente-športaše i pružaju im stipendije i onda kada ne zadovoljavaju uvjete upisa: da im zatim gledaju kroz prste na ispitima, da im dodjeljuju tutore koji za njih pišu seminarske i druge radove itd. Stvar je u tome da je sveučilišni šport, pogotovo američki nogomet i košarka, vrlo veliki biznis u SAD-u. I biznis je biznis. Zato neki članovi sveučilišnih odbora, ili druge nadležne osobe, smanjuju akademske kriterije za športaše kako bi igrali za njihove momčadi i privukli financijska sredstva. Nije glavno pitanje završavaju li ta sredstva na računu sveučilišta (što može biti važno, eventualno ako je riječ o privatnom sveučilištu) ili u džepovima trenera i posrednika. Korupcija potonje vrste tek je obična poslovna korupcija. Bitno je to da neki studenti-športaši gotovo uopće ne studiraju, da su tek formalno studenti, ali da popunjavaju studentske upisne kvote na štetu mladih ljudi koji bi htjeli doista studirati i ne *ganjati lopte* do automatske diplome. Osim toga, popustljivost sveučilišnih uprava prema akademskim zahtjevima studenata-športaša loše utječe na opće akademske standarde.

Koliko smo uspjeli provjeriti, među drugim vrstama akademske korupcije u SAD-u čini se da su seksualni skandali nešto više u središtu pozornosti (ali tu se radi više o skandalima na nižim razinama obrazovanja, osobito među nastavnicama i mladićima u srednjim školama). Zatim, spominje se prodaja gotovih seminarskih radova preko interneta, što znači da se plagijat razvio u unosnu granu e-poslovanja. Na internetu ili drugdje posluju i tobožnja akreditirana sveučilišta koja nude diplome uz minimalne napore ili ih doslovce prodaju po narudžbi. Riječ je o „tvornicama diploma“ (engl. *diploma mills*). Dio takvih „ustanova“ djeluje izvan SAD-a, ali prema američkom modelu.

31 Sveučilišni šport (*college athletics*) osobita je angloamerička tradicija koja je u Americi počela 1843., nakon što su studenti Yalea osnovali veslački klub (po uzoru na klubove u Oxfordu i Cambridgeu, koji sve od 1829. održavaju godišnje veslačke utrke).

Ukoliko su doista akreditirane, onda takva akreditacija može biti rezultat kakve korupcije.

Očito su i drugi uobičajeni oblici korupcije prisutni u akademskom svijetu SAD-a, što je valjda razlog zašto je, recimo, Sveučilište u Washingtonu, u svojoj izjavi o financijskoj politici, istaknulo obvezu svojih nastavnika i službenika da prijave sve financijske neredovitosti državnom revizorskom uredu (sukladno revidiranom zakoniku države Washington). Među tim neredovitostima navodi se, između ostaloga, krivotvorenje izvješća, isprava i računalnih datoteka, prisvajanje sveučilišnih dobara i primanje provizija ili mita.

U Kini je situacija možda drukčija. Iako možemo pretpostaviti da u toj zemlji postoje i novčani oblici akademske korupcije, glavno zlo vidi se u raširenoj praksi plagiranja radova drugih profesora i znanstvenika. U vezi s tom temom, ugledni kineski matematičar i harvardski profesor, Shing-Tung Yau, spomenuo je slučaj jednog svog kineskog studenta na Harvardu, koji je plagirao rad drugoga profesora i nakon povratka u Kinu postao i član Kineske akademije znanosti i povjerenik jedne znanstvene zaklade, s plaćom dvadeset puta većom od plaće drugih mladih istraživača. Yau se zgražavao nad tim slučajem i zaključio da će znanstveni i tehnološki razvitak Kine kasniti dvadesetak godina ako se akademska korupcija u zemlji ne zaustavi.³² Međutim, problem koji je nastao u Kini mogao bi imati duboke korijene. Da bi se shvatilo zlo plagiranja treba najprije stvoriti svijest o potrebi priznavanja individualnih zasluga, što nije lako u jednoj kolektivističkoj kulturi poput kineske, u kojoj je kolektivism bio osnova i tradicionalnog života i današnjeg poretka. Doduše, i u Velikoj Britaniji, zemlji u kojoj takva svijest odavno postoji, tvrdi se da su plagijati u porastu, također i na Sveučilištu u Oxfordu, koje gotovo simbolizira britansko visoko obrazovanje.³³

Iz Oxforda možemo preći na primjer Indije, bivše kolonije britanske krune. Možda bismo očekivali da je stroga britanska obrazovna tradicija ostavila pečat na indijski obrazovni etos. Ali tvrdi se da je varanje na ispitima u toj zemlji toliko uvriježeno da studenti prosvjeduju i zahtijevaju svoja „tradicionalna prava“ na varanje; navodno katkad tuku ili čak ubijaju ispitne nadzornike (*invigilators*) koji se trude savjesno obavljati svoje zadatke. Sa svoje strane, i profesori ili upravitelji znaju prodavati ispitne eseje studentima ili namještati ispitne rezultate.³⁴ Općenito, u manje razvijenim zemljama, gdje su profesorske plaće vrlo niske, prodavanje ispita i drugi novčani oblici aka-

demске zlorabe služili su kao načini za uvećavanje profesorskih primanja. U Africi, čini se, takvo je ponašanje vrlo rašireno, a učestale su i pojave seksualnog iznudičavanja na sveučilištima i u školama.³⁵ Međutim, dogodila se i jedna velika akcija protiv akademske korupcije u Africi. Prije nekoliko godina, Sveučilište u Port Harcourtu u Nigeriji poništilo je ukupno 7254 svoje diplome, neke čak iz 1966. godine, i to zbog varanja na ispitima ili krivotvorenja akademskih rezultata.³⁶

Ali ne moramo ići u Afriku ili u manje razvijene zemlje, da bismo našli primjere poništenja diploma. Bilo ih je i u Europskoj uniji. Nedavno su talijanski karabinjeri zaplijenili trinaest diploma (i to iz prava) na Sveučilištu Velike Grčke (*Università di Magna Grecia*) u Catanzaru, te uhitili jednog 49-godišnjaka zbog krivotvorenja indeksa.³⁷ I prema drugoj vijesti, iz srpnja 2006., na Fakultetu ekonomije i trgovine u Bariju ispiti su se navodno prodavali za svote od 500 do 3000 eura. Zbog te su trgovine karabinjeri pokrenuli istrage protiv pet službenika fakultetske uprave.³⁸ Osim toga, kao zlo na talijanskim sveučilištima spominje se i rasprostranjen nepotizam. Quirino Paris sa Sveučilišta u Kaliforniji pokušao je pomoću statističkog modela dokazati da se u Italiji koriste nezakonite ili neetičke metode da bi se bliskim suradnicima i članovima obitelji davalo prednost u akademskim karijerama.³⁹

I što napokon reći o pojavama akademske korupcije na nekadašnjem sovjetskom prostoru ili na području bivše Jugoslavije.

U Rusiji, u listopadu 2004., jedinica za borbu protiv ekonomskog kriminala Ministarstva unutrašnjih poslova izvijestila je da je samo od početka te godine pokrenula 900 krivičnih

32 „World famous mathematician slams academic corruption in China“, People's Daily Online, 18. kolovoza 2005, http://english.peopledaily.com.cn/200508/18/eng20050818_203206.html.

33 Vidi: Dato' Dzulkifli Abd Razak, „Now you can plagiarise anything from the Net“, *New Sunday Times*, 2.4. 2006, <http://notes.usm.my/VC's%20Article.nsf/web?OpenFrameSet>.

34 Philip G. Altbach, „The Question of Corruption in Academe“, *International Higher Education*, zimski broj 2004, http://www.bc.edu/bc_org/avp/soe/cihe/newsletter/News34/text004.htm.

35 Prema anketi nigerijskog Ministarstva obrazovanja, u novije vrijeme bilo je oko 1000 slučajeva seksualnog zlostavljanja studentica na sveučilištima u Nigeriji (vidi: Anthony Nwaopara, Anthony Ifebhor i Frank Ohiwerei, „Proliferating illiteracy in the universities: A Nigerian perspective“, *International Journal for Educational Integrity*, sv. 4, br. 1, 2008, str. 33). Inače, seksualno iznudičavanje pojavljuje se i u afričkim srednjim školama. Primjerice, prema jednoj studiji iz Bocvane, 67% srednjoškolskih djevojaka u uzorku (N = 560) izjavilo je da su ih nastavnici seksualno zlostavili (v. „Corruption in the education sector – Common forms of corruption“ Anti-Corruption Resource Centre, [www.u4.no](http://www.u4.no/themes/education/educationcommonforms.cfm) <http://www.u4.no/themes/education/educationcommonforms.cfm>, usp. <http://brokendreams.wordpress.com/2006/10/16/violence-against-girls-in-school-part-2/>).

36 Филип Дж. Альтбах, „Коррупция в университете: ситуация усугубляется“, *Образование в стране и мире*, http://www.ocm.perm.ru/stat/stat_18.htm.

37 *Crozza Italia*, http://www.la7.it/news/dettaglio_video.asp?id_video=5699&cat=cronaca; *Calabria notizie*, 4. rujna 2008, <http://massirivero.wordpress.com>.

38 „Bari, corruzione all'Università – promossi all'esame con 3mila euro“, 19.9.2008 http://www.repubblica.it/2006/07/sezioni/scuola_e_universita/servizi/universitscandal/universitscandal/universitscandal.html.

39 Vidi: Walter de Marco, „A family business? Nepotism in Italian Universities“, *The Florentine*, 29. rujna 2008, <http://www.theflorentine.net/articles/article-view.asp?issuetocId=3069>.

parnica zbog primanja mita u obrazovnoj sferi. Oko 150 parnica pokrenuto je protiv osoblja obrazovnih ustanova: 10 protiv njihovih rektora i dekana, 22 protiv profesora i 110 protiv ravnatelja i pročelnika odjela. Sve u svemu, ruska su pravosuđna tijela dosad utvrdila oko 3500 krivičnih djela u području obrazovanja i pokrenula 2500 krivičnih procesa protiv osumnjičenih pojedina, uključujući procese zbog krađe ili zlorabe proračunskih sredstava i zbog „poslovnog podmićivanja“.⁴⁰ No jedan od najvećih problema u Rusiji je praksa primanja mita za upis na sveučilišta. Prema procjeni, 2003. godine novac potrošen u tu svrhu ukupno je iznosio 30 milijardi rubalja (= milijardu USD).⁴¹ Može se pretpostaviti da je takva praksa djelomično rezultat raspada ujednačenih standarda iz bivšeg sovjetskog razdoblja i tržišne diferencijacije ruskih veleučilišta na manju skupinu vrlo dobrih i veliku skupinu prosječnih ili loših. Osim toga, kako smo rekli, država je smanjila razinu svoje prijašnje financijske potpore visokom obrazovanju – djelomično baš zbog potvrđivanja ili povećanja autonomije sveučilišta (što je po sebi vrlo poželjno) – a to je nadalje potaknulo tržišne inicijative. Međutim, u ozračju konkurencije i tržišne slobode, nažalost, zbivaju se i zlorabe, prodaja upisnih mjesta i slično, što objektivno ugrožava cijeli sustav i potkopava njegove moguće prednosti.

Što se tiče prodaje upisnih mjesta, mnogo gora situacija od one u Rusiji donedavno je postojala u Gruziji. Navodno, samo se 15-20 posto studenata uspjelo upisati na državno sveučilište u Tbilisiju bez isplaćivanja mita. Razine tih isplata varirale su prema ugledu pojedinih fakulteta i prema kvalifikacijama pristupnika, i to u rasponu od 200 USD do 10.000 USD – u doba kada je prosječna plaća u Gruziji iznosila svega 50 USD! Ozbiljnost te situacije navela je gruzijsku vladu da 2005. godine uspostavi strogo nadzirane državne prijemne ispite na 14 ispitnih lokacija. Ispiti su se provodili u pisanom obliku i imena pristupnika nisu se zapisivala na ispitnom obrascu da bi se izbjegle mogućnosti identificiranja osoba i iznuđivanja mita.⁴²

I u Ukrajini kritičari primjećuje da je obrazovni sustav prožet elementima akademske korupcije: podmićivanjem, pronevjerama, iznuđivanjem, lažiranjem rezultata, nepotizmom, ortačkim odnosima, favoritizmom, isplatama provizija, varanjem na ispitima, plagijatima i nesavjesnošću u istraživačkom radu. Jedan je uhićeni profesor svojim studentima dijelio fiksni cjenik za ocjene: 50 grivni za dvojku, 100 za četvorku i 150 za peticu. Jedna ukrajinska grivna iznosi 0,98 hrvatskih kuna, pa te cijene ne izgledaju visoke iz hrvatske perspektive, ali treba imati

u vidu da se plaća sveučilišnog nastavnika u Ukrajini kreće oko 1370 grivni. Što se tiče upisa na sveučilišta, specifičnost je da u Ukrajini, zbog demografskih trendova, danas ima više mjesta na sveučilištima i drugim visokim školama nego što ima maturanata. Dakle, moglo bi se pretpostaviti da pada i tržišna cijena upisa. No kao i u Rusiji, postoji velika raznolikost u kvaliteti ponude. Procjenjuje se da se za upis na najuglednije ustanove plaća od 10.000 do 15.000 USD, a u manje ugledne oko 5.000 USD. S tim u vezi, pročelnik Odjela za suzbijanje ekonomskoga kriminala ukrajinskog Ministarstva unutrašnjih poslova izjavio je da je u lipnju 2006. u tijeku bilo ukupno 210 procesa u vezi s mitom u obrazovnoj sferi. Osim toga, u Ukrajini se pojavio problem „tvornica diploma“.⁴³ Riječ je tu o akreditacijskoj korupciji. Jedna anketa u kojoj su sudjelovala 43 rektora, prorektora i upravitelja privatnih sveučilišta u Lavovu, Odesi, Harkovu, Donecu i Kijevu, potvrdila je slaganje među ispitnicima da je neka vrsta podmićivanja nužna u Ukrajini za uspješno dobivanje dozvola odnosno akreditacija za rad visokih učilišta.⁴⁴

„Sadašnji je sustav odličan“, rekao je nedavno jedan student iz Moldavske u diskusijskoj grupi na Yahoou, „... profesori dobivaju mito i mi ne moramo ići na predavanja!“ Varanja na ispitima i podmićivanje navodno su glavni oblici akademske korupcije u Moldavskoj. Ali ta zemlja poprilično dobro ilustrira drugu stranu raspada sovjetskoga sustava. Sovjetski Savez bio je nedemokratska zemlja i u njemu su se profilirale anomalije političke dominacije nad obrazovanjem i općenito nad društvom, tako da se raspad tog režima mora smatrati pozitivnim. No Sovjetski Savez ipak je izdvajao golema sredstva za obrazovanje (kako smo rekli, pogotovo za prirodne i tehničke discipline) i osim toga, manje razvijene i ekonomski specijalizirane republike poput Moldavske održavale su svoja gospodarstva poglavito zahvaljujući integriranosti u sovjetski sustav. I nakon što se Sovjetski Savez raspao, od 1991. do 1997. godine BNP samostalne Moldavske smanjio se za oko 70%. Sredstva za obrazovanje su presahnula i primanja nastavnika pala su na krajnje niske razine. Plaća redovnog profesora iznosila je 2006. svega 950 moldavskih *leua* (64 eura ili oko 457 kuna). U međuvremenu, u godinama na prijelazu stoljeća, oko 6700 nastavnika emigriralo je iz zemlje. Moldavska je uvela oštre kazne za mito (više godina zatvora ili visoke globe), ali mito se navodno i dalje primalo na sve strane. Iz sovjetskih vremena Moldavci su naslijedili zamisao da je diploma važna za osobni status, iako se zbog svih promjena – i zbog srozavanja kvalitete visokoga obrazovanja – realna vri-

40 Bettina Meier, „Corruption in Education: An Introduction“, u: Bettina Meier i Michael Griffin (ur.), *op. cit.*, str. 8., prema izvoru - ITAR TASS, 26. listopada 2004.

41 Transparency International, Working Paper, Working Paper No. 04/2007 Corruption in the Education Sector, str. 4, prema izvoru, *Российская газета*, 16.08.2005.

42 Vidi: Tamuna Karosadnize i Camrin Christensen „A New Beginning for Georgia's University Admissions“, u: Bettina Meier i Michael Griffin (ur.), *op. cit.* str. 34–43.

43 Ararat Osipian, „Higher Education Corruption in Ukraine as Reflected in the Nation's Media“ (1. rujna 2007), Social Science Research Network, <http://ssrn.com/abstract=1124569>.

44 Joseph Stetar, Oleksiy Panych i Bin Cheng, „Confronting Corruption: Ukrainian Private Higher Education“, *International Higher Education*, zimski broj 2005, http://www.bc.edu/bc_org/avp/soe/cihe/newsletter/News38/text010.htm.

jednost moldavske diplome bitno smanjila.⁴⁵

Na području bivše Jugoslavije – i u našem bliskom susjedstvu – agencija Transparency International provela je dvije ankete, 2004. i 2005. godine, jednu na Sveučilištu u Banja Luci i drugu na Sveučilištu u Sarajevu. I pokazalo se da 60 posto svih studenata smatra da korupcija postoji u njihovim ustanovama. Međutim, 42,1 posto odgovorilo je da ne bi prijavili slučaj ako bi se od njih tražilo da plate mito, a 53,2 posto reklo je da „ne bi reagirali“ čak i da imaju konkretne dokaze o korupciji. Najviše razine korupcije postojale su, navodno, na medicinskim, pravnim i strojarskim fakultetima. Zanimljivo je da su studenti spomenuli i metodu „izreži i zalijepi“ kojom se služe neki profesori koji redovito plagiraju radove drugih učenjaka. Na Sveučilištu u Banja Luci, 65,4 posto studenata spomenulo je kupnju i prodaju diploma kao jedan od najčešćih primjera korupcije na sveučilištu.⁴⁶

I napokon u veljači prošle godine, također u našem bližem susjedstvu, točnije u Srbiji, u kojoj su razmjeri i/ili vrste akademske korupcije vjerojatno bili slični kao u drugim istočnoeuropskim ili bivšim komunističkim zemljama, policija je izvela veliku akciju na tri sveučilišta: u Kragujevcu, Beogradu i Nišu. Uhićeni su bili i dr. Emilija Stanković, profesorica rimskog prava na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Kragujevcu i pomoćnica ministra prosvjeta i športa Republike Srbije (koja je dala ostavku na taj položaj), kao i dekan Pravnog fakulteta u Kragujevcu, dr. Sveto Purić. Zbog primanja mita, zlorabe položaja i krivotvorenja isprava, okružni državni tužitelj prvo je postavio optužnicu protiv 41 osobe, od kojih su 23 bili profesori pravnih fakulteta u spomenutim gradovima. Razine mita navodno su se kretale od 500 do 1000 eura za uspjeh na ispitima, i od 12.000 do 15.000 eura za dobivanje diploma. Zatim u travnju ove godine (2008) uslijedila je dopunska optužnica protiv 47 osoba: 33 studenta iz Kragujevca i 14 suradnika u korupciji. Sveukupno je akcija obuhvatila 88 osoba (23 profesora i 33 studenta). Ali do danas ta optužnica nije postala pravomoćna jer se dio optuženika krije od pravosudnih tijela, i, mijenjajući boravišta, izbjegava primiti sudske pozive. Za nas je zacijelo zanimljivo da je ovaj srbijanski obračun s akademskom korupcijom išao pod imenom „afera Indeks“.⁴⁷

45 Valentino Vanessa, *Managing Corruption in Higher Education in Moldova*. Magistarski rad. Harvardsko sveučilište. Upravna škola John F. Kennedy, 2007. http://www.culiac.com/papers/vvalentino_corruption.pdf.

46 Vidi: Darijo Lazić, „Bosnia and Herzegovina. A 'Copy-and-Paste' Approach to University Success“, u: Bettina Meier i Michael Griffin (ur.), *op. cit.*, 24–30.

47 Opis srbijanske „afere Indeks“ može se naći na više internetskih stranica. U ovom komentaru polazili smo od dva sažeta komentara: 1) B-92, „University professors arrested on bribery charges“, 20. veljače 2007., http://www.b92.net/eng/news/crimes-article.php?yyyy=2007&mm=02&dd=20&nav_id=39738 i 2) Jelena Ilić, „Okrivljeni beže od optužnica“, *Blic Online*, <http://www.blic.co.yu/hronika.php?id=53279>.

ZAKLJUČAK

Dakle, akcija koju je pokrenuo hrvatski USKOK u rujnu 2008. nije bila originalna u imenu, a kako se čini, ni korupcijske pojave koje je otkrila nisu netipične za svijet u kojem živimo, i pogotovo za regiju u kojoj se Hrvatska nalazi – između Europske unije i evropskoga Istoka (ili Balkana). Ali osjećaji tjeskobe, zbunjenosti i zgražanja svejedno su prisutni. Iz ovog teksta može se zaključiti da je autonomija sveučilišta vrijedna tekovina koju treba njegovati i braniti, tim više što nekadašnji branitelji – Crkva – više nema tu ulogu, i danas u pravilu prepušta caru carevo i Bogu božje. Međutim, Božja je oblast mnogo šira od carske i bilo bi dobro da je i Crkva u Hrvata izričitiije reagirala na korupciju na zagrebačkom sveučilištu. No što ćemo. Danas su druga vremena i svi snose vlastitu odgovornost. Prizor policije kako ulazi u sveučilišne prostorije nije bilo ugodan – i imali smo priliku vidjeti na Hrvatskoj televiziji prilog u kojem je rečeno da ni za vrijeme hrvatskoga proljeća policija bivšega režima nije ljude hapsila po fakultetima.⁴⁸ Ta usporedba, dakako, ne stoji. Razlozi koji su pokrenuli hrvatsko proljeće bili su sasvim drugi, strukturalno u skladu s etikom sveučilišta (u smislu potrage za istinom), dok je policijska akcija polazila od *političke* represije, koja je ipak morala poštovati neka formalna pravila poput načela nepovredivosti sveučilišnih prostora. No sveučilište nije samo zgrada. Kaznene i političke mjere koje su tada pogodile studente i druge osobe (pa i tadašnjega rektora sveučilišta) potvrđuju da se autonomija sveučilišta nije poštovala. S druge strane, prodaja ispita – i eventualno diploma – u punoj je protivnosti s etikom sveučilišta. Dakle, nelagoda postoji zbog prizora, koji izgleda na prvi pogled sličan (policija na sveučilištu), ali bit je drukčija. I kad je rektor sveučilišta dao svoj pristanak za akciju „Index“, onda su se zadovoljili i formalni uvjeti za intervenciju. Predsjednik države tih je dana dao i svoju izjavu – njega su zanimali prije svega veliki krivci, koji su primali mito od 10.000 eura i više. To bi značilo da bi trebalo istražiti cijeli sustav i prodrijeti do viših razina, do vlade i ministarstava, do moćnih gospodarskih subjekata itd. Predsjednikovu izjavu shvaćamo kao važnu – ali otrov se može dati i u malim dozama. Spomenuli smo tri razloga zašto je akademska korupcija vrlo pogubna: jer uništava moralni bedem protiv drugih vrsta korupcije, jer daje loš primjer mlađoj generaciji i jer uništava ugled sveučilišta i može (teorijski) obezvrijediti napore svih koji su sa sveučilištem povezani ili izravno, kao njegovi nastavnici i osoblje, ili zbog svojih nekada stečenih diploma i viših kvalifikacija.

48 Emisija HTV-a „Otvoreno“, 18.9.2008.